

Ekonomiskā krīze un augstākā izglītība

Ronalds Taraskevics, *Riga Technical University*, Ingars Erins, *Riga Technical University*

Kopsavilkums. Izvērtētas ekonomiskās krīzes radītās sekas Latvijas tautsaimniecībai. Noteikta izglītības kā galvenā faktora loma globalizētās pasaules ekonomiku un sociālo kopumu attīstībā. Klasificētas izglītības kā preces un dotās sabiedrības kultūras sastāvdaļas īpatnības. Noskaidroti augstākās izglītības finansēšanas avoti un finansēšanas sistēmas principi. Noformulēti nosacījumi izcilu universitāšu, zinātnisko skolu un mācībspēku veidošanai.

Atslēgas vārdi: valsts funkcijas, augstākā izglītība, izmaksas, finansēšanas avoti, ekonomiskā krīze.

Ekonomiskā krīze ir radījusi Latvijas tautsaimniecībā situāciju, kad tās attīstībai nav pieejami līdzekļi. **Uzņēmēji (investori)**, kuru rīcībā ir brīvi līdzekļi, neinvestē tos tautsaimniecībā, jo pirkspēja ir ievērojami samazinājusies kā iekšējā, tā ārējās tirgos un pastāv nopietns risks šos līdzekļus pazaudēt. **Bankas**, arī ļoti rezervēti izturas pret jaunu kredītu izsniegšanu, jo viņu kredītportfelī ievērojami pieaudzis neatmaksāto kredītu īpatsvars, bet pasaules naudas tirgū ir iestājusies stagnācija un tas ievērojami sarucis, jo zaudēta uzticība. Pirms krīzes, Latvijas valsts ieņēmumi pieauga, bet izdevumi pieauga vēl straujāk. Ikgadējie budžeti netika sabalansēti, bet jau tika plānoti ar deficītu. Valsts ekonomiskās un sociālās attīstības politikas netika apzinātas un izstrādātas. Sākotnēji, tika nosprausts mērķis iestāties ES un NATO, kas Latvijas sabiedrībā un politiķos radīja ilūziju, ka arī mūsu republikā būs tāda labklājība kā ES un drošība atbilstoša NATO dalībvalstīm. Pašiem neko domāt nevajadzēja, jo, lai iestātos šajās organizācijās bija jāizpilda mājas darbi, atbilstoši šo institūciju strikti noteiktiem kritērijiem. Šo ilūziju pastiprināja arī tas, ka ES, lai izlīdzinātu nopietnas atšķirības tajā ietilpstošo valstu dzīves kvalitātēs, izdalīja ar dažādu fondu starpniecību ievērojamus līdzekļus, šo valstu darbības dažādu sfēru infrastruktūras sakārtošanai un attīstībai. Un mēs sākām apgūt šos līdzekļus atbilstoši konkrētā fonda noteikumiem un prasībām, bez izpratnes un mērķiem Latvijas ekonomikas un sociālās jomas attīstībai, kas būtu pamats sabiedrības labklājības izaugsmei. Latvijas sabiedrībai nācās konstatēt, ka pēc iestāšanās ES, labklājības līmenis nevis pieauga, bet pazeminājās, jo notika cenu izlīdzinājums precēm un pakalpojumiem, vairs nebija robežu starp savienībā ietilpstošām valstīm, Eiroparlaments tagad regulēja arī mūsu republikas cilvēku dažādas darbības sfēras utt., bet darba apmaksā palika iepriekšējā līmenī. Sprotams, Latvijas sabiedrību tas apmierināt nevarēja. Pieauga sociālā spriedze un, lai to mazinātu pielietoja politiskas metodes, bet nevis ekonomiskās, kas būtu pareizi šai situācijai. **Politiskās partijas**, kuru rokās bija vadības groži, lai celtu savu popularitāti, kas garantēja saglabāt varu arī pēc kārtējām vēlēšanām, sāka celt darba algas, pensijas, bērnu un citu veidu

pabalstus, koriģēja nodokļu sistēmu samazinājuma virzienā, nevis bremzēja, bet stimulēja hipotekāro un patēriņa kredītu izaugsmi utt. **Sabiedrība** apzinājusi spēles noteikumus aktīvi iesaistījās šajā procesā izmantojot tās pašas politiskās metodes: streikus, piketus, ultimātus, demonstrācijas, mītiņus un pat grautiņus. **Nevalstiskās organizācijas**, lai attaisnotu savu eksistenci un celtu nozīmīgumu iesaistījās šajā procesā kā pamudinātājas un organizētājas. Ekonomiskie priekšnosacījumi tādi kā: darba ražīguma, jaunradīto materiālo un garīgo vērtību apjomu pieaugumi, importa un eksporta apjomu vērtību līdzsvars, valsts pārvaldes izmaksu īpatsvars, uzņēmējdarbības stimulējošās vides izveide, korupcijas, kontrabandas un ēnu ekonomikas apjomu samazinājums u.tml., kuriem bija jābūt augstāk minēto procesu pamatā, neeksistēja. Tāpēc mums šodien ir jāatgriežas tajā punktā, kurā mums bija ekonomiskais pamats un jāiedarbina ekonomiskie mehānismi tālākās labklājības celšanai.

Bet pirms mēs iedarbinām šos mehānismus mums jāizprot un jāapzinās kādas parādības un procesi noris globalizācijas apstākļos Latvijas, ES un pasaules valstu tautsaimniecībā un jāizstrādā Latvijas ekonomiskās un sociālās attīstības politikas, kuras jāapstiprina Saeimā kā likumu. Jo, līdzšinējie daudzveidīgie Latvijas attīstības projekti, plāni un prioritārie virzieni sekmīgi tiek aizmirsti, līdzko Saeima apstiprina jaunizveidoto valdību. Par nožēlu Latvijā nav politisku partiju, kas pārstāvētu mūsu sabiedrību veidojošo sociālo grupu, slāņu un kopību intereses, bet ir šauru ekonomisko grupējumu partijas, kuras nonākot pie varas, cenšas uz kompromisa pamata koordinēt šo grupējumu darbību, kas periodiski nav iespējams un notiek kārtējā valdības maiņa.

Vispirms ir jāapzinās, ka cilvēce dzīvo noslēgtā telpā uz zemeslodes. Cilvēku skaits šajā noslēgtajā telpā turpina pieaugt un katrs no viņiem ir tiesīgs uz laimi, tajā izpratnē, kā konkrētais cilvēks saprot šo jēdzienu, apzinoties, ka ne vienu cilvēku ar varu padarīt laimīgu nevar, kaut gan daudziem ir šāda vēlme. Cilvēku sabiedrība savā attīstībā ir izgājusi virkni dažādu etapu. Vienotas, visu pieņemtas metodikas šo etapu noteikšanai nav. Katrs pētnieks ir piedāvājis atšķirīgus etapus, kuri balstīti uz dažādiem kritērijiem. Šķiet, ka **vispiemērotākais** cilvēces attīstības etapu modelis ir tas, kurš balstās uz ražošanas veida kritēriju, kad sākot ar XX gadsimta 70. gadiem mēs savā attīstībā uzsākām pāreju no industriālās sabiedrības attīstības etapa uz informatīvo (post industriālo, tehnoloģisko) sabiedrību. Katrā no šiem etapiem ievērojami pieauga darba ražīgums, kas ļāva cilvēcei nodrošināt savu eksistenci un skaita pieauguma izdzīvošanu. Ja katram individam ir tiesības uz laimi, tad tādā sabiedrībā ir jābūt priekšnosacījumiem un iespējām saražot nepieciešamās materiālās un garīgās vērtības pietiekošā daudzumā, ko cilvēce savā attīstības ceļā cenšas realizēt.

Kādas tad ir informatīvās sabiedrības raksturiezīmes? Ja industriālās sabiedrības stratēģiskais resurss bija kapitāls (ar to saprotot ne tikai naudas līdzekļus, bet arī zemi, ēkas, būves, iekārtas, tehnoloģijas, patentus un licences), tad informatīvā sabiedrībā stratēģiskais resurss ir informācija (un cilvēks kā tās ģenerētājs). Konkurence par labākiem kadriem – atlase, vidējā pārvaldes posma izskalošana – datori, IT, tīklveida pārvalde, darbaspēks – jaunāks, sievišķīgāks, izglītotāks, galvenā vadītāja īpašība – intuīcija, izglītības uzdevums – jauna kvalifikācija, veselības aizsardzības loma – sava galvenā resursa saglabāšana, kadru sagatavošanas uzdevums – personības.

Kādi procesi un parādības attīstās informatīvā sabiedrībā? Vispirms ir jāatzīmē, ka mēs dzīvojam laikā, kad fundamentāli mainās tehnoloģijas, kas līdz XX gadsimta pirmajai pusei bija viskonservatīvākais ražošanas elements. Nekas nav tik konservatīvs kā tehnoloģijas. Šis apgalvojums bija pareizs līdz XX gadsimta otrajai pusei, kad tehnoloģijas pilnveidojās evolucionāri uz mehanizācijas un automatizācijas bāzes. Šodien fundamentāli mainās tehnoloģiju būtība, tās ir pilnīgi jaunas, zinātnes ietilpīgas līdz šim neeksistējošas. Tehnoloģiju jomā ir iestājies revolucionārs periods, kas ļauj celt darba ražīgumu pa kārtām. Atbilstoši šīm jaunajām tehnoloģijām ir radītas pilnīgi jaunas, augstāzīgas uz datoriem, elektronikas un IT bāzētas mašīnas un iekārtas, kā arī pilnīgi jauni, pat agrāk neeksistējoši uz nano tehnoloģijām bāzēti materiāli. No tehnikas un tehnoloģijas viedokļa mēs šodien varam saražot jebko un jebkurā daudzumā, jā, resursi ir ierobežoti, bet to arī var atrisināt. Galvenais jautājums ir, ko cilvēkam vajag šodien, rīt, pēc gada, pieciem, desmit?

Šī parādība prasa pilnīgi jaunu speciālistu kvalifikāciju. Ir nozares, piemēram, datortehnika, kur tehnoloģijas fundamentāli mainās 20 mēnešu laikā [1]. Ja netiks ņemta vērā šī parādība un mērķtiecīgi izmainīta speciālistu ar augstāko izglītību struktūra, valsts sabiedrība ieprogrammēs sev atpazītību ilgstošam laika periodam vai nāksies tērēt ievērojamus līdzekļus dabas un inženierzinātņu jomas speciālistu importam.

Otra parādība, kuru novērojam ir tā, ka materiālo un garīgo vērtību radīšanā ar katru gadu roku darba īpatsvars samazinās un pieaug garīgā darba īpatsvars, jeb citiem vārdiem – „zilās apkaklītes” atvirzās otrā plānā, bet priekšplānā izvirzās „baltās apkaklītes”. Šīs parādības pamatā ir objektīvi faktori un viens no svarīgākiem ir tas, ka, lai apmierinātu arvien pieaugošo pieprasījumu pēc materiālām un garīgām vērtībām, darba operāciju ilgums ir samazinājies līdz līmenim, kad cilvēks, atbilstoši savai psiho fizioloģijai vairs nespēj noreāģēt un šis process turpinās. Dienā ir tikai 24 stundas un vairāk nebūs, tāpēc, lai apmierinātu cilvēku daudzveidīgās vajadzības: mīlestību, sabiedrības atzinību, materiālos labumus, dzīves ērtības u.tml., to radīšanas ekstensīvais veids ir sevi izsmēlis, atliek tikai darba intensifikācijas ceļš. Šādā darba procesā cilvēks ar savu roku veiklību vairs neder un viņš tiek aizvietots ar robotiem un manipulatoriem. Tas, savukārt, pašos pamatos maina cilvēku darba saturu un apstākļus, kaut gan mūsu apziņā vēl saglabājas industriālās sabiedrības produktīva darba tēls, kuram jābūt smagam un sviedrainam. Šai sakarā,

lai sagatavotu cilvēku augstāzīgam garīgam darbam ir nopietni jāpaaugstina cilvēka izglītības līmenis un jāizmaina tās saturs. Industriālās sabiedrības attīstības nozīmīgākais sasniegums bija masveida ražošana, bet darba organizācijā – konveijers. Šie sasniegumi tika pārnesti uz visām cilvēku darbības sfērām t.s., arī uz izglītību un darbaspēka sagatavošanu. Garīgā darba veicēju sagatavošanai, darba organizācijai un pārvaldībai industriālās sabiedrības metodes neder. Šodien strādā speciālisti, kuru sagatavošanai nepieciešami ievērojami līdzekļi un laiks. Darba organizācijā savu nozīmi zaudē „kazarmu režīms” – darba piesaiste vietai, laikam un kontrolei. Tā transformējas: kvantitatē, kvalitātē, termiņā, uzticēšanās darba veicējam un tā atbildībai.

Trešā parādība, kura ar katru laika momentu iezīmējās arvien spilgtāk, ir izmaiņas cilvēku attiecībās kā formālās, tā neformālās. Šo attiecību maiņas pamats ir speciālistu darbs, tā organizācijas īpatnības un motivācija. Kad materiālo un garīgo vērtību radīšanā noteicošais bija roku darbs, tas prasīja ievērot tehnoloģisko disciplīnu, darbinieks bija piedēklis mašīnām tehnoloģiskā procesā un tā veiktās operācijas bija vienkāršas, monotonas un neprasošas augstu kvalifikāciju, kā arī izglītību. Formālās attiecības starp darbiniekiem, ko noteica kopīgi veicamais darbs, bija vienkāršas, kuru galvenais elements ir lojalitāte pret kolēģu darbu. Jo mans darbs bija atkarīgs no kolēģu darba, bet viņu, no mana. Mums visiem bija vienādas tiesības veikt savas strikti noteiktās darba operācijas, kas kopumā veidoja darba rezultātu, kuru kontrolēja un nevienu neinteresēja vai mēs viens pret otru izjūtam simpātijas vai antipātijas šajā procesā. Galvenais darbaspēks bija vīrietis – apgādātājs, jo viņš ir fizioloģiski vispiemērotākais šādam darba veidam. Līdz ar to arī attiecības kā formālās, tā neformālās starp cilvēkiem bija atbilstošas, kuras vīrietim – apgādātājam piešķir galveno lomu praktiski visās cilvēku darbības jomās, izņemot nedaudzas, kurās sieviešu psiho fizioloģiskām īpatnībām bija nozīmīga loma vai tradīcija. Šodien, kad materiālo un garīgo vērtību radīšanā noteicošā loma ir speciālistam un šis darbaspēks ir jaunāks, izglītotāks un sievišķīgāks, arī cilvēku attiecībās notiek nopietnas izmaiņas, kad priekšplānā izvirzās cilvēka sociālā kvalitāte. Garīgais darbs izvirza cilvēkam tādas prasības, kā inovācijas, aktivitāti, prasmi radīt, komunicēt un darboties komandā. Šīs prasības izlīdzina atšķirības starp dzimumiem darba veikšanā un rada pat sievietēm konkurences priekšrocības darba tirgū, jo visa mūsu pasaule uzbūvēta uz vīriešu loģikas, bet sieviešu netradicionālais, oriģinālais domāšanas veids paaugstina šo konkurētspēju. Lai apmierinātu šīs prasības cilvēkiem informatīvā sabiedrībā ir nepieciešams augstāks izglītības līmenis, kā arī citas normas un vērtības, kultūra. Attiecības starp speciālistiem, kuri kļūst par dominējošo darbaspēku, ir daudz sarežģītākas, atbilstošas nozīmīgam zināšanu apjomam, augstam izglītības līmenim un izpratnei par parādību un procesu būtību. To priekšplānā izvirzās tādi parametri kā pašizteiksme, sociālais statuss, simpātijas un antipātijas, godkāre un atzinība. Attiecības ir daudz tēlainākas, emocionālākas ar intrigām kā „franču galmā”.

Cilvēces sasniegtais mūsdienu attīstības etaps un, jo sevišķi, pasaules valstu tautsaimniecību skārusī finanšu krīze, par

noteicošo izvirma sabiedrības izglītības faktoru. Ja XX gadsimta sākumā augstākai izglītībai bija elitārs raksturs un tās galvenais uzdevums ekonomikā – maksimāli atvieglot smago roku darbu, tad šodien, kad darbaspēka noteicošā sastāvdaļa ir speciālists, augstākai izglītībai ir jāklūst par masveida parādību, kas nenozīmē šī izglītības līmeņa kvalitātes pazeminājumu. Masveida parādība, šinī gadījumā, nozīmē kvantitatīvo parametru. Zinātņu ietilpīgo tehnoloģiju dominējošā loma ražošanā un valstu ekonomikā, izvirma prasības pēc augsti izglītotiem speciālistiem. Līdz ar to izglītības problēmas ir kļuvušas par aktīvās apspriešanas priekšmetu. Mainās ne tikai izglītības sistēmas parametri, bet mainās arī indivīdu un valsts attieksme pret izglītību, jo šī problēma skar visus jebkuras valsts iedzīvotājus.

Mūsdienu globalizētajā pasaulē kā ekonomiku, tā sociālo kopumu attīstībā, pieaug izglītības kā noteicošā faktora loma. Pieaugot izpratnei par izglītības nozīmi jebkurā cilvēku darbības jomā un palielinoties viņu labklājībai, arvien vairāk cilvēku ir ar mieru investēt ievērojamus līdzekļus savā un savu bērnu izglītības līmeņa paaugstināšanā. XX gadsimta beigu un XXI gadsimta sākuma etapos visās attīstītajās valstīs zinātniski – tehniskā progresa rezultātā sākās strauja augstākās izglītības sistēmas paplašināšanās. Arī Latvija, kas orientējās uz ES, neizbēga no šī procesa. Procesā straujie tempi noveda pie tā, ka augstākās mācību iestādēs sāka pietrūkt resursu kvalitatīva mācību procesa un zinātnisko pētījumu nodrošināšanai. Visvairāk cieta valsts dibinātās augstākās mācību iestādes, kuras ir specializējušās dārgajās dabas un inženierzinātņu jomas studiju programmās. Šajā periodā, atbilstoši augošajam pieprasījumam pēc augstākās izglītības pakalpojuma, veidojas ievērojams skaits privāto augstāko mācību iestāžu, kuras piedāvā šajā tirgū lētās juridisko, humanitāro un sociālo zinātņu jomu studiju programmas. Latvijā, papildus pieprasījuma faktoram darbojas vēl viens procesu veicinošs faktors – ievērojamas iedzīvotāju daļas, kuras dzimtā valoda nav latviešu, neprasme izprast valsts augstākās izglītības iestāžu piedāvātās studiju programmas, jo tās atbilstoši likumam, tiek realizētas tikai latviešu valodā.

Apzinoties augstākās izglītības nepieciešamības svarīgumu un šī pakalpojuma ar vien pieaugošās izmaksas, dažādu valstu ekonomistu, finansistu un sociologu centieni tika vērsti uz to, lai atrastu jaunus izglītības finansēšanas modeļus, kas ļautu diversificēt augstāko mācību iestāžu līdzekļu piesaistes avotus, kā arī izstrādāt jaunas resursu pārvaldības metodes. Izglītības finansēšanas problēma, jo sevišķi augstākās izglītības, mūsdienās ir guvusi īpašu asumu. Vēl XX gadsimta beidzamos gados lielāko daļu izglītības izdevumu sedza valsts. Tagad kā bagātās, tā arī nabadzīgākās valstis arvien biežāk griežas pie privātā sektora, sabiedrības un bērnu vecākiem ar lūgumu dalīties ar valsti šajos izdevumos. Ekonomiskā krīze vēl vairāk saasināja šo problēmu. Kad, kaut kāda procesa vai parādības finansēšanai trūkst līdzekļu, aktuāls kļūst jautājums, kas ir labuma guvējs? Šai sakarā, šodien aktīvi tiek apspriests vai augstākā izglītība ir „sabiedriska” labums vai tā kalpo tikai indivīdu sociālajai izaugsmei un materiālajai labklājībai. Indivīds, pieņemot lēmumu par izglītības līmeņa paaugstināšanu domā par savas ģimenes dzīves kvalitātes

uzlabošanu, nevis par sabiedrību kopumā. Bet vienlaicīgi izglītība padara šo indivīdu par augsti kvalificētu un noderīgu sabiedrības locekli, jo viņš ir apguvis jaunas zināšanas, prasmes un iemaņas, kuras var nodrošināt labumu ne tikai viņam, bet dod iespējas arī citiem līdzcilvēkiem. Izglītība ir viens no svarīgākajiem valsts ekonomikas attīstības faktoriem, jo sevišķi decentralizētās (tirgus) ekonomiskās sistēmas apstākļos. Vai izglītība ir prece? Jā, bet ļoti specifiska prece. **Kā prece, tā sastāv no izglītības līmeņa vai profesijas veidojošo sistematizētu zināšanu kopuma, metodikas tā papildināšanai un prasmes praktisku uzdevumu risināšanai.** Iegādājoties dažāda līmeņa izglītību, to var izdarīt tikai secīgi – nākošā līmeņa izglītību var iegādāties tikai tad, kad apgūts ir iepriekšējais līmenis. Izglītība kā prece eksistē tikai pakalpojuma formā ar šīs formas tradicionālām īpatnībām, kā arī tai ir virkne īpatnību, kuras nepiemīt pārējiem pakalpojumu veidiem. **Pirmā** no īpatnībām, kas attiecas uz tradicionālām, ir netveramība. Izglītību nevar ieraudzīt, pataustīt, nobaudīt, dzirdēt vai paostīt līdz iegādāšanās momentam. Pircējam vienkārši jātic pārdevējam uz vārda. Lai pircēji ticētu, šī pakalpojuma pārdevēji var samazināt tā netveramību: ne tikai izstrādāt un piedāvāt jaunas izglītības programmas, bet akcentēt tos labumus, ko gūst apmācāmais tās izvēloties; piedāvātās programmās licencēt un akreditēt; veidot dotajā iestādē iegūstamās izglītības tēlu sabiedrības apziņā, radot mācību iestādes zīmolu. **Otrā** no īpatnībām, arī tradicionāla, neatdalāmība no pakalpojuma sniedzēja. Izglītību nevar atdalīt no mācītspēku kolektīva, kas nodrošina izvēlētas programmas apguvi. Ja es vēlos apgūt mācību priekšmetu, ko lasa profesors M. Kalniņš, tad atnākot uz lekciju tur jābūt profesoram M. Kalniņam. Var būt vairākas stratēģiskas pieejas šī ierobežojuma pārvarēšanai: metodiski organizējot apmācību tā, ka viens mācītspēks var apkalpot lielāku apmācāmo skaitu; organizatoriski sapresējot apgūstamos kursus laikā; izmantojot tālmācības metodes un e-studiju vidi. **Trešā**, tradicionālā īpatnība ir kvalitātes nepastāvība, izglītības kvalitāte svārstās lielā diapazonā un ir atkarīga no mācītspēku kvalifikācijas, metodiskā nodrošinājuma, apmācāmo centīguma, mācību iestādes. **Ceturta**, tradicionālā īpatnība – nesaglabāmība, izglītībai kā pakalpojumam nepiemīt, tieši otrādi, šī īpatnība transformējas, attiecībā uz izglītību, viņas galvenajā specifiskajā īpatnībā – neatņemamībā. Izglītībai kā precei ir garīgā vērtība, kuru cilvēks zaudē tikai līdz ar dzīvības zaudēšanu. Vēl pie izglītības specifiskajām īpatnībām jāpieskaita tādas, ka pakalpojuma saņēmēja sagatavotība, zināšanu apgušanas iespējamība un motivācija. Ja indivīds vēlas kvalitatīvi apgūt noteiktu izglītības līmeni vai profesiju, viņam jābūt noteiktam apjomam priekšzināšanu. Tātad, ja šis nosacījums netiek ievērots, saņemtā pakalpojuma kvalitāte var būt zema vai pat vispār to nevar saņemt. Ir virkne zināšanu jomu un profesijas, kuru apgušana prasa noteiktas psiho fizioloģiskās īpašības, ja konkrētam cilvēkam, tās dotajā momentā nepiemīt, viņam praktiski ir neiespējami saņemt šo izglītības pakalpojumu. Ļoti svarīga ir izglītības iegūšanas motivācija, es mācos tikai tāpēc, ka citu neko neprotu un doma par darbību citā sfērā izraisa bailes vai tāpēc, ka man nepieciešams izglītības līmeni

apliecinošs dokuments, vai tāpēc, ka man šīs zināšanas nepieciešamas, lai realizētu sevi kā profesionāli, kā sabiedrības locekli vai, lai realizētu savas idejas, mērķus [2].

Izglītībai ir ne tikai preces funkcija, tā ir dotās sabiedrības kultūras neatņemama sastāvdaļa, tās attīstības un labklājības priekšnosacījums. Nācijas, tautas, kopības saglabāšanās un attīstības pamatelements ir kultūra, kas pēc būtības ir cilvēku apziņā izveidojušies garīgie veidojumi, emocionāli iekrāsoti tēli, ar kuru palīdzību tiek nodotas zināšanas nākamām paaudzēm, sastāvošas no apraksta elementiem, novērtējuma un priekšraksta. Cilvēks savas zināšanas papildina katrā laika momentā, visā savas dzīves cikla garumā darbojoties konkrētās sabiedrības un vides apstākļos. Izglītība kā pakalpojums ļauj indivīdam paātrināti un sistematizēti sakārtot esošās un apgūt jaunas zināšanas. Cik cilvēku, tik zināšanu veidu, jo zināšanas ir individuālas un balstās uz konkrētā cilvēka apzināto zināšanu apjomu, pieredzi un pārlicību. Šī apgalvojuma pamatā ir cilvēku psiholoģiska īpatnība, saņemot vienu un to pašu informāciju, cilvēki ģenerē atšķirīgas atziņas, domas un idejas. Te ir vēl viena šodien ļoti aktuāla problēma, „cilvēciskā faktora” aktivizācija, kuru risina izglītība. Tā kā izglītībai bez preces funkcijām, kā mēs redzējām, ir arī citas, tad tās finansēšanas avoti un sistēmas arī var būt dažādas. Izglītības pakalpojumi ir viena no sabiedrisko labumu formām, savdabīgi ekonomiskie labumi, kurus rada pedagoģiskie darbinieki. Vairums izglītības ekonomikas pētnieku piekrīt atziņai, ka darbība izglītības sfērā ir pakalpojumu sniegšanas darbība. Izglītības pakalpojums ir izglītības ražošanas produkts. Izglītības pakalpojumam piemīt ekonomiskā labuma pazīmes, jo tas sniedz kaut kādu labumu tam, kas to lieto. Tas, savukārt, ir pamats cenas noteikšanai šim produktam, kas ir patērētāja saņemtā labuma naudas ekvivalents. Citādi, pakalpojuma sniedzējs saņem naudas ekvivalentu, bet patērētājs, veicot apmaksu, saņem nemateriālu labumu, kas dod viņam iespējas gūt arī materiālos labumus. Starp citu, no šejienes savu attīstību gūst arī „cilvēciskā kapitāla” teorija, jo līdzekļu patēriņa ārējā redzamība, spēju (izglītības) palielināšanai ienākumu pieaugumu veidā, līdzinās peļņas gūšanai no ieguldītā kapitāla. Kā jau tika minēts, zinātnieki diskutē par izglītību kā sabiedrisko un privāto labumu. Ja sabiedrība uzskata, ka noteikts izglītības līmenis vai profesiju skaits ir jāgatavo tās interesēs, tad finansēšanas avots ir nodokļu maksātāju līdzekļi ar valsts budžeta starpniecību. Ja kāds noteikts izglītības līmenis vai profesiju grupa ir nepieciešama uzņēmumam vai virknei uzņēmumu, tad viņiem jāfinansē to no iegūtās peļņas, bet, ja indivīds ir izvēlējis izglītības līmeni vai profesiju, kas netiek finansēta no iepriekš minētiem diviem finansēšanas avotiem, tad viņam šī apmācība jāapmaksā no saviem (ģimenes) ienākumiem. Neatkarīgi no finansēšanas avota veida, finansu sistēma var būt viena, pie tam izglītības iestādes var saņemt finansējumu no visiem trim avotiem, dažādās proporcijās vai no viena, vai diviem.

Finansu sistēmas kā ekonomisko sistēmu neatņemama sastāvdaļa, pēc būtības ir empīriskas, cilvēku prāta produkts: noteikumu, shēmu, kārtības un secību kopums. Ja tās veidojot balstās uz cilvēka kā dabas produkta darbības, uzvedības un

izjūtu apzinātām vai pat neapzinātām likumsakarībām, finansu sistēmas ir sabiedrībai pieņemamas, saprotamas, dzīvot un attīstīties spējīgas. Tajās var iestrādāt faktoros un mehānismus finansu plūsmas attīstības vadībai (menedžmentam): procesus paātrināt, palēnināt vai pat mainīt plūsmas virzienus. Uz cilvēku dabīgo vajadzību un interešu bāzes konstruētas sistēmas veicina motivētas rīcības, prognozējamas uzvedības un dabīgu attiecību veidošanos starp indivīdiem, sociālām grupām, slāņiem un kopībām. Ja finansu sistēma ir veidota uz kādas, kaut arī ļoti labas un loģiskas idejas bāzes, bet nesaistītas ar cilvēku dabas likumsakarībām, tā nebūs dzīvot spējīga. Viņu var mākslīgi iedzīvināt, uzspiest sabiedrībai un tās locekļiem, parasti, piedodot sistēmai likuma formu, bet šādi likumi nepildās vai tiek meklēti ceļi to apiešanai.

Izglītības iestāžu finansējuma avoti var būt trīs: valsts budžeta subsīdija, uzņēmumu (firmu, organizāciju, iestāžu) līdzekļi, indivīdu (ģimenes) personiskie līdzekļi, studiju kredīts. Katrs no šiem finansēšanas avotiem vēlas kontrolēt savu līdzekļu izlietojuma racionalitāti, bet zemtekstā, pārlicināties vai par precī netiek pārmaksāts. Izglītības process nav roku darbs, kuru var vienkārši nonormēt un speciālists izkontrolēt. Tas ir intelektuāls darbs, kuru veic speciālisti un viņu kontrole ir dārga un neefektīva. Jo kādu kontroles sistēmu mēs neizgudrotu, to speciālisti var sekmīgi apiet, pētījumos pat novērota tāda parādība, kā sportisks azarts “noķer mani”. Vēl viens jebkuras kontroles sistēmas trūkums ir tas, ka pazeminās izpildītāju atbildības līmeni, jo šī funkcija pāriet no izpildītāja pie kontrolētāja. Situācijā, kad darbu veic speciālisti, visefektīvākā metode, ko pierādījusi arī prakse, ir pilnīga uzticēšanas izpildītājam, nododot viņam visas atbildības un kontroles funkcijas par padarīto darbu. Uzticība ceļ cilvēka pašapziņu un viņš pieliks pat papildus pūles, lai veiktu uzticēto uzdevumu, kura sarežģītības pakāpe var būt pat augstāka par izpildītāja zināšanu līmeni, pirmkārt, lai pierādītu sev, ka viņš šo uzdevumu var veikt un, otrkārt, tas ir interesanti, jo sevišķi speciālistam, risinot nestandarta uzdevumus var maksimāli pielietot savu radošo potenciālu. Radošs darbs vienmēr ir interesantāks par vienveidīgu, monotonu darbu. **Balstoties uz šo cilvēku dabīgo īpašību, izglītības finansēšanas sistēmai, neatkarīgi no finansēšanas avota, jābūt ir tādai, lai līdzekļi pēc vienveidīgas, balstītas uz objektīviem kritērijiem, metodes nonāktu tiešo darba veicēju rīcībā ar pilnu atbildību par to racionālu izmantošanu.** Ja ir šāda finansēšanas sistēma, tad kontrole ir vienkārša, pēc darba rezultāta. Darbs veikts atbilstoši laikā un kvalitāte, pakalpojuma saņēmējs ir apmierināts, tātad saņemtie līdzekļi izlietoti racionāli. Ja ir otrs robežgadījums, darbs nav veikts, tātad līdzekļi izlietoti neracionāli vai piesavināti un tiek izskatīts jautājums par darbinieka atbilstību amatam vai ierosināta krimināllieta. Ja ir situācija, kura atrodas starp šiem diviem robežlielumiem, tas ir darbinieks veic darbu nekvalitatīvi, sāk darboties pašregulējošais mehānisms, samazinās apmācāmo skaits (klientu skaits, kuri izvēlās doto pakalpojumu), kas savukārt izsauc finansu līdzekļu samazinājumu un darbinieka vai struktūrvienības darbības bankrotu [2].

Latvijā, augstskolu finansiālās stabilitātes problēma savu aktualitāti ieguva deviņdesmito gadu sākumā, nepietiekama budžeta finansējuma dēļ, jo nebija naudas (tāpat kā šodien, globālas finanšu krīzes apstākļos). Pēc dažādiem novērtējumiem augstskolu budžeta deficīts sasniedza 60 – 75 %. Pie tam izglītības sistēma turpināja funkcionēt. Latvijas Republikai pārejot no centralizētās ekonomiskās sistēmas uz decentralizēto (tirgus) ekonomiku, izmainījās attiecības starp cilvēkiem, juridiskām personām, valsts un privātiem uzņēmumiem. Tika atraisīta personu iniciatīva, augstākā izglītība kļūst par precī, sāka veidoties privātās augstskolas, kas pakalpojumus piedāvāja par maksu. 1992. gadā Latvijā darbojās 14 valsts augstskolas, 1995. gadā kopējais augstskolu skaits jau sasniedz 28 [3]. Privāto un juridisko personu dibinātās augstskolas piedāvāja juridisko, humanitāro un sociālo jomu studiju programmas, jo šo jomu speciālistu sagatavošanas pašizmaksa ir krietni zemāka un nopietna daļa no mācību maksas ir tīrā peļņa. Šīm augstskolām galvenokārt bija nepieciešamas mājīgas telpas, pievilcīgas studiju programmas, kuras nevajadzēja ne licencēt, ne akreditēt (valsts tam pievērsa uzmanību tikai no 1999. gada) un kvalitatīvi mācībspēki, kurus varēja pārpirkt no valsts augstskolām ar visu metodisko nodrošinājumu, vai piesaistīt studiju procesam uz līgumu pamata. No tehniskā nodrošinājuma bija nepieciešami datori un audio un video aparātūra. Šādos apstākļos privāto augstskolu konkurences priekšrocība bija tā, ka telpas vai nu atradās to īpašumā vai ilgstošā nomā. Visi ieguldījumi studiju infrastruktūrā bija ieguldījumi arī savā īpašumā, ko varēja izmantojot kā ķīlu bankās un līzings kompānijās, iegūstot kredītlīdzekļus mācību telpu un aprīkojuma modernizācijai.

Valsts augstskolām tādu iespēju nebija, kaut gan arī tās veidoja modernas studiju programmas un centās konkurēt ar privātajām augstskolām par maksas studentiem. Šādos apstākļos, valsts dibinātās augstskolās, kuras gatavoja speciālistus dārgajās medicīnās, dabas un inženierzinātņu jomu programmās, stāvoklis bija vēl sliktāks. Vēl šodien daudzas ģimenes nespēj pilnā apjomā apmaksāt par savu bērnu studijām šajās programmās. Valsts investīcijas nepiešķir, telpu remontam un laboratoriju iekārtu modernizācijai līdzekļu nebija, iegūt kredītus nebija iespējams. Vienīgā priekšrocība bija tā, ka šīs studiju programmas privātās augstskolas jauniešiem nepiedāvāja, jo tās nedotu peļņu.

90. gadu sākumā Latvijā nebija skaidrības, kā attīstīsies tautsaimniecība, cik un kādu izglītības jomu augstākās kvalifikācijas kadri būs nepieciešami, kas sagatavošanu finansēs. Valsts dibinātās augstskolas ar izpratni uztvēra radušos situāciju un to, ka valsts izdala līdzekļus speciālistu sagatavošanai nevis tik, cik tas maksā, bet tik, cik tā var atļauties. Šādos apstākļos šīs augstskolas centās risināt attīstības problēmas, balstoties tikai uz saviem iekšējiem resursiem, izmantojot savu mācībspēku un pētnieku zināšanas, iniciatīvu un radošo potenciālu.

Iekšējie resursi paši no sevis neaktivizējās, tiem bija jārada atbilstoši sociāli ekonomiskie priekšnosacījumi. Pirmkārt, tika veikts pētījums: „Latvijas Republikas augstākās kvalifikācijas

kadru vajadzības prognoze” (1992). Rezultātā tika iegūts priekšstats, cik un kādu specialitāšu grupu kadri ar augstāko izglītību būs nepieciešami līdz 2015. gadam [4]. Otrkārt, valsts dibinātās augstskolas sāka atteikties no štata vienībām darba samaksas sistēmā, bet tām piešķirto darba algas fondu sadalīja struktūrvienībām (profesoru grupām un katedrām) atbilstoši veicamam darba apjomam, kuru konkrētā mācību gadā struktūrvienībai ir jāizpilda. Pašu nopelnītā nauda pilnā apjomā palika struktūrvienības rīcībā. Treškārt, lai struktūrvienībām rastos līdzekļi savu telpu remontam un iekārtu modernizācijai, tika atļauts brīvās telpas iznomāt komercstruktūrām ar nosacījumu, ka netiks pazemināta studiju un pētniecības procesu kvalitāte. Pie jaunās darba apmaksas sistēmas struktūrvienības vadītājs varēja, maksājot minimālo darba algu, saglabāt esošos darbiniekus, vai, samazinot darbinieku skaitu, pārējiem maksāt konkurētspējīgas darba algas, nesamazinot procesu kvalitātes līmeni. Šīs darbības rezultātā piemēram, RTU pedagoģiskais personāls, kura skaitliskais sastāvs gadā vidēji bija 600, praktiski maz mainījās, bet kopējais darbinieku skaits universitātē sešu gadu laikā – no 1996.gada līdz 2001.gadam – samazinājās no 1793 līdz 1507 darbiniekiem jeb par 286 cilvēkiem.

Tika konstatēts, ka, sadalot valsts subsīdiu augstskolām pēc studējošo skaita, neņemot vērā izglītības jomas īpatnības, studiju procesa kvalitāte ir izkropļota. Augstskolas, kas gatavoja speciālistus programmās, kas attiecas uz juridisko, humanitāro, sociālo, pedagoģisko izglītības jomu, ar saņemtajiem līdzekļiem varēja ne tikai nodrošināt mācībspēkus ar konkurētspējīgu darba algu, bet arī modernizēt studiju vidi un iekārtas. Savukārt augstskolas, kas gatavoja speciālistus medicīnās, dabas un inženierzinātņu izglītības jomās nevarēja pat nosegt minimālās studiju izmaksas. Tāpēc 1996. gadā tika veikts pētījums: „Augstākās izglītības finansējuma aprēķina metodika”, bet no 1997.gada līdz 1999.gadam un 2002.gadā pēc IZM pasūtījuma tika izpētīti studiju izmaksu aprēķini un analīze pa atsevišķām izglītības jomām. 2000.gadā pētīts tika studiju maksas aprēķins un analīze pilna laika un nepilna laika studentiem. Šo pētījumu rezultātā 1999. gada 9. februārī LR MK pieņēma noteikumus Nr. 42 „Kārtība, kādā valsts sedz mācību maksu augstskolās studējošiem”, kurus nerealizēja dzīvē. 2001. gada 24. jūlijā tika pieņemti uzlaboti LR MK noteikumi Nr. 334 „Kārtība, kādā augstskolas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem” [5], kurus realizēja nedaudz ierobežotā veidā, nosakot studiju izmaksu koeficientiem minimālās vērtības un pāreju uz optimālām vērtībām 10 gadu laikā. Sākot no 2003. gada 1. janvāra, palielinot studiju izmaksu koeficienta vērtību par vienu desmito daļu, kā arī no 2004. gada 1. janvāra, piešķirot līdzekļus zinātnes infrastruktūras nodrošinājumam. Tā tika izveidota vienota, caurskatāma un skaidra budžeta līdzekļu sadales sistēma augstskolām. Šo sistēmu pilnveidoja ar 2006. gada 12. decembra LR MK noteikumiem Nr. 994 „Kārtība, kādā augstskolas un koledžas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem” [6], kuros jau bija iekļauts finansējums zinātniskās pētniecības vai mākslinieciskās jaunrades darbam un zinātnes attīstības nodrošināšanai. Ar šo aktu, Latvijā, tika ieviesta

zinātniski pamatota, normatīvā augstākās izglītības finansēšanas sistēma.

Augstākās izglītības, kā arī pārējo izglītības līmeņu ekonomikā šodien aktuālas ir divas problēmas: pēc kādiem principiem, cik lielā apjomā un kas finansē izglītību? Izglītības finansēšana notiek uz tāmes vai normatīvu principu pamata. Progresīvāks ir normatīvu princips un uz to arvien vairāk valstu pāriet kā austrumos, tā rietumos. **Tāmjū principa pamats** ir tā vai cita izglītības līmeņa mācību programmas, kuru nodrošināšanai nepieciešami: darbinieki – pedagogi, mācību un saimnieciskais palīgpersonāls, administrācija; vieta – ēkas, būves, inženieru un sakaru tīkli, kultūras un sporta infrastruktūra; informatīvais nodrošinājums – mācību, zinātniskā un metodiskā literatūra, periodika un daiļliteratūra, internets, informācijas tehnoloģijas, datori, audio un video aparatūra. Pie tam, viss šis nodrošinājums ir dinamisks, morāli un fiziski ātri noveco, prasa pastāvīgu atjaunošanu un finansējuma pieaugumu, bet ieguldījumu atdeve nav viennozīmīga, jo apmācāmo skaits pie šī finansēšanas principa faktiski netiek ņemts vērā, bet ja tiek, tad tā iespaids uz nepieciešamā finansējuma lielumu ir nenozīmīgs. **Normatīvu principa pamatā** ir atbilstošā izglītības līmeņa apmācāmā sagatavošanas izmaksas, jeb citādi, nauda seko skolēnam (studentam). Latvijas augstākai izglītībai, šī finansēšanas principa metodoloģija, normatīvu noteikšanas un izmaksu aprēķinu algoritmi atstrādāti līdz vienveidīgai metodikai, kas izslēdz cilvēka (līdzekļu dalītāja) subjektīvo faktoru un, kura ieguvusi likuma spēku kā LR MK noteikumi Nr. 994. Augstākā izglītībā šis princips darbojas jau 9 gadus un, mūsdiā, ir sevi pilnībā attaisnojis, jo finansēšanas līdzekļu sadales metodika ļauj taisnīgi sadalīt jebkuru naudas summu, kuru **valsts var** vai **grib** izdalīt šim mērķim. Ar 2009./2010. m.g. LR IZM uzsāka normatīvo finansēšanas principu ieviest arī pamata un vidējās izglītības līmeņos, bet tas ir tikai sākums, jo te vēl ir daudz darāmā, lai izveidotu vienveidīgu līdzekļu sadales metodiku.

Otra problēma: cik lielā apjomā un kas finansē izglītību ir saistīta ar izglītības nozīmīguma, pieejamības un izmaksu ievērojamu pieaugumu. Šim pieaugumam ir objektīvs pamats. Kā jau tika minēts iepriekš, mēs dzīvojam laikā, kad fundamentāli mainās tehnoloģijas, priekšplānā izvirzās garīgais darbs, arvien lielāka sabiedrības daļa, jo sevišķi jaunatne (un ne tikai viņu vecāki) apzinās izglītības svarīgumu konkurencē darbaspēka tirgū. Latvijas augstākā izglītībā nopietnas izmaiņas sākās ar momentu, kad mūsu sabiedrība pārgāja no vienas politiski – ekonomiskās sistēmas uz citu un turpinās līdz šim brīdim. Sākotnēji, šim procesam bija revolucionārs raksturs, radikāli bija jāizmaina mācību process, jāpāriet no speciālistu sagatavošanas šauri specializētām profesionālām, piecgadīgām specialitāšu studiju programmām uz plašām, fundamentālo zinātņu bāzētām bakalauru, maģistru un doktorantu programmām. Ar 1999. gadu augstskolām, lai iegūtu tiesības izsniegt valsts parauga diplomus vajadzēja studiju programmas licencēt un akreditēt, kā arī bija jāveic augstāko izglītību sniedzšo mācību iestāžu akreditācija. Valsts ar budžeta starpniecību finansē studiju vietu skaitu tikai licencētās un akreditētās studiju programmās un tikai valsts

vai uz starpvalstu līguma pamata dibinātās augstākās izglītības institūcijās. Valsts budžeta subsīdiju līdzekļu sadales metodika (LR MK noteikumi Nr. 994), kā arī studiju programmu licencēšanas un akreditācijas kārtība veido sistēmisku raksturu valsts augstākās izglītības politikai. Pie tam, valsts, šīs politikas realizācijai ir ieguvusi ne tikai juridiskos instrumentus, bet arī ekonomiskos mehānismus, kas ir ievērojami efektīvāki. Privāto un juridisko personu dibināto augstskolu iebildumi, ka tiek izkropļots augstākās izglītības pakalpojumu tirgus, jo tās nevar pretendēt uz valsts pasūtījuma studiju vietām un atbilstošu valsts budžeta subsīdijas daļu ir nepamatoti. Tāpēc, ka šo divu veidu augstākās izglītības institūciju mērķi un uzdevumi ir atšķirīgi. Valsts dibināto augstākās izglītības institūciju mērķi ir: **personības attīstība, demokrātiskas sabiedrības pilsoņu kopuma veidošana, zinātnes sasniegumu pārnesei, visās cilvēku darbības jomās, speciālistu sagatavošana un darbaspēka tirgus pieprasījuma apmierināšana**, bet uzdevums ir **realizēt valsts politisko uzstādījumu** visos šajos mērķos. Privāto un juridisko personu dibināto augstākās izglītības institūciju mērķi ir **darbaspēka tirgus pieprasījuma apmierināšana**, pakārtoti, **personības attīstība un demokrātiskas sabiedrības pilsoņu kopuma veidošana**, bet uzdevums – **peļņas gūšana**. Latvijā vēsturiski ir izveidojies, ka ievērojamu augstākās izglītības pakalpojumu tirgus daļu (33 %) [7] apkalpo privāto un juridisko personu dibināto augstākās izglītības institūcijas. XX gadsimta 90. gadu vidū Latvijas sabiedrībā strauji pieauga pieprasījums pēc augstākās izglītības, bet valstij nebija iespējams piešķirt līdzekļus tādā apjomā valsts dibinātām augstākās izglītības institūcijām, lai apmierinātu šo pieprasījumu. Savukārt, ņemt samaksu par šo pakalpojumu no apmācāmiem valsts dibinātās augstākās izglītības institūcijas nemācēja, jo nebija pieredzes un juridiska pamata izpratnes. Decentralizētā ekonomikā, ja ir pieprasījums, rodas arī piedāvājums, uzņēmīgākie mācībspēki un augstākās izglītības organizācijas funkcionāri sāka dibināt privāto un juridisko personu augstākās izglītības institūcijas, kurās piedāvāja šo pakalpojumu par maksu. Arī valsts dibinātās augstākās izglītības institūcijas iesaistījās šajā procesā, iemācījās piedāvāt maksas studiju vietas, atbilstoši savai kapacitātei un papildus valsts subsidētām studiju vietām, tā veidojot Latvijā augstākās izglītības pakalpojuma tirgu. Tālāk, šinī procesā iesaistījās uzņēmēji, kas sāka investēt savu darbinieku izglītības līmeņa paaugstināšanā un beidzot arī valsts, izstrādājot juridisko pamatojumu studiju un studējošo kredītu saņemšanai. Diskusija, ka Latvijā ir pārāk daudz augstskolu nav sevišķi korekta, jo, ja ir pieprasījums, ir piedāvājums un nav likumīga pamata šo procesu apturēt. Pie tam, jāpatur prātā, ka privāto un juridisko personu dibinātās augstākās izglītības institūcijas, līdzko tās nevarēs pildīt savu galveno uzdevumu – gūt peļņu, momentāni aizies no augstākās izglītības tirgus. Valsts var regulēt tikai pašas dibinātās augstākās izglītības institūcijas, bet tas jādara ļoti uzmanīgi, jo izcilas universitātes, kas ir ne tikai speciālistu sagatavošanas, bet arī konkrētās sabiedrības kultūras, vērtību un normu, tradīciju, demokrātijas un pilsoniskās sabiedrības audzināšanas centri, formējās ļoti ilgstošā laika periodā, kurš

mērāms gadsimtos. Tā, Oksfordas universitāte dibināta XII gadsimtā, Kembridžas un Sorbonas universitātes dibinātas XIII gadsimtā, Tartu universitāte – XVII gadsimtā, bet Latvijas vecāko augstskolu, Rīgas Politehnikumu, kas ir Rīgas Tehniskās universitātes un Latvijas Universitātes pirmsākums, nodibināja tikai XIX gadsimta otrā pusē. Tāpēc, naivi ir cerēt, ka Latvijā esošās universitātes varētu ieņemt pasaules augstskolu reitingos augšējo galu, nemaz nerunājot par ES un pat starp Baltijas valstīm; Viļņas universitātes pirmsākumi jau saredzami XVI gadsimtā. Jebkuras augstskolas izcilības pamatkritērijs ir zinātniskās skolas, kuras izveidot vienas zinātnieku paaudzes laikā ir problemātiski, bet teorētiski iespējams. Latvijā šāda skola ir saglabājusies šodien tikai ķīmiķiem un šeit mēs redzam arī izcilus konkurēt spējīgus rezultātus (piemēram: AS „Grindeks”). Uz izziņas robežas ir mehāniķu un elektrotehniķu zinātniskās skolas, zināmi iedīgļi ir letonikas, tekstiliju, elektronikas, informācijas tehnoloģiju, nano tehnoloģiju, robotikas, kuģniecības un aviācijas zinātnisko skolu veidošanai. Tāpēc, ļoti saudzīgi ir jāizturas pret tām struktūrām, kur šie iedīgļi ir izveidojušies un jāstimulē šo struktūru attīstību, lai Latvijā atjaunotos vai tiktu izveidotas zinātniskās skolas, kā arī sagatavoti zinātniskie un speciālistu kadri šo zinātņu jomu attīstībai un sasniegumu pārnesi uz dažādām cilvēku darbības sfērām. Kad trūkst līdzekļu, kā tas ir patlaban Latvijā sakarā ar finanšu krīzi, valstij ir jāatsakās no savas funkcijas finansēt augstāko izglītību, bet nevis jācenšas direktīvi pazemināt šī pakalpojuma cenu vai, lai attaisnotu nespēju nofinansēt šo funkciju, izvirzīt augstākās izglītības kvalitātes problēmu un strukturālo reformu nepieciešamību. Augstākai izglītībai kā pakalpojumam piemīt kvalitātes nepastāvības īpatnība. No decentralizētās ekonomikas viedokļa, šī garīgā vērtība, ko pakalpojumaņēmējs ir ieguvis, tā viņu apmierina un tiek apmaksāta, tātad, tās kvalitāte ir atbilstošā līmenī. Pat materiālo vērtību pakalpojumi, kuriem strikti noteikti tehniskie un ekonomiskie kvalitātes kritēriji bieži tiek iegādāti nepievēršot tiem uzmanību un neizvērtējot, jo pakalpojumaņēmējam vienkārši patīk šis pakalpojums vai pakalpojuma sniedzējs, vai tas vienkārši ir prestižs. Visefektīvākās jebkura procesa pārvaldībā ir ekonomiskās metodes. Jebkuriem līdzekļiem, pašu nopelnītiem vai izdalītiem valsts budžeta subsīdiju veidā ir jānonāk tiešajiem darba veicējiem, bez starpnieku līdzdalības (ja tas nav iespējams, starpnieku skaits ir jāminimizē). Līdzekļu sadalei jānotiek pēc vienotas metodikas un kritērijs ir veicamais darba apjoms noteiktam laika intervālam. Praksē, parasti ir vēlēšanās veicamam darba apjomam, kuram ir strikti noteikti un izmērāmi parametri, pievienot kā kritēriju, darba kvalitāti. Šī kritērija ieviešana ir problemātiska, jo, pirmkārt, jebkuru darbu, kuru izpilda profesionāļi nevar veikt nekvalitatīvi otrkārt, nav izmērāmu, viennozīmīgu parametru kvalitātei, ja darba rezultāts ir pakalpojums – augstākā izglītība. To starp, augstākās izglītības kvalitātes kritērijs varētu būt **laika intervāls, kurā šī pakalpojuma saņēmējs var izmantot iegūtās zināšanas labumu gūšanai**. Laiku izmērīt ir viegli, bet kopsakarā ar zināšanām un, cik ilgi iegūtās jaunās zināšanas ļauj indivīdam gūt labumu, jau ir problemātiski, jo tādu pētījumu nav.

Iespējams, šādu pētījumu vajadzētu veikt, noskaidrot jaunu zināšanu dzīves cikla ilgumu dažādās cilvēku darbības jomās. Šodien, mēs varam izmantot tikai pastarpinātu kritēriju, augstākās izglītības pakalpojumu sniedzēju profesionalitāte, tas ir augstākās izglītības institūcijās strādājošo mācībspēku kopuma zinātniskā un pedagoģiskā izcilība. Bet, tad ir jāapzinās viena fundamentāla likumsakarība, ka izcili zinātnieki un pedagogi ir „gabalprece”, kura var rasties tikai, ja valstī ir plašs izglītotu cilvēku slānis vai tā ir pietiekoši bagāta, lai šādus mācībspēkus importētu.

Nobeigumā, nepieciešams pasvītrot trīs aktuālas problēmas, kuru atrisināšana dos Latvijas sabiedrības attīstībai mērķtiecību un tempu. **Pirmā**, ir jāizstrādā **ekonomiskās attīstības politika**, kaut vai konceptuālā līmenī. **Otrā**, atbilstoši tai, jāizstrādā **sociālās attīstības politika** un abas ir jāapstiprina Saeimā kā likumus, tad mainoties valdībām to lēmumi nevarēs iziet ārpus šo likumu iezīmētai telpai. **Trešā**, lai šajā laikā kļūtu par attīstītu sabiedrību ir maksimāli jāiegulda visi iespējamie līdzekļi izglītībā, jo jaunās tehnoloģijas prasa izglītotu darbaspēku. Ja tāds netiek sagatavots, dotā sabiedrība ieprogrammē sev atpazītību uz ilgstošu laika periodu, jo izglītota darbaspēka sagatavošanai ir nepieciešams vispieprasītākais mūsdienu resurss – **laiks**.

Jau 1976. gadā psihologs N. Hamfrijs, pētot savvaļas šimpanzes Āfrikā, norādīja, ka, dzīvojot sociālajā grupā, vajadzīga lielāka smadzeņu piepūle nekā vissarežģītāko tehnisko uzdevumu risināšanā [8].

LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Webopedia (Online Computer Dictionary for Computer and Internet Terms and Definitions) [tiešsaiste]. Foster City (CA) : QuinStreet, Inc, 2010 – [skatīts 04.01.2010.]. Pieejams: http://www.webopedia.com/TERM/M/Moores_Law.html
2. **Taraškevičs, R.** Izglītības finansēšanas sistēmas sociālie aspekti. *RTU zinātniskie raksti, 8. sērija, Humanitārās un sociālās zinātnes, 1. sējums*, 2002, 9.–12.lpp.
3. *Latvijas statistikas gadagrāmata 2007*. Rīga : LR Centrālā statistikas pārvalde, 2007. 302 lpp.
4. **Lavendelis, E., Taraškevičs, R.**, *Latvijas Republikas augstākās kvalifikācijas kadru vajadzības prognoze*. Rīga : RTU, 1992.104 lpp.
5. *Kārtība, kādā augstskolas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem* [tiešsaiste]. MK noteikumi Nr. 334, 24.07.2001. Rīga : Ministru kabinets [skatīts 05.01.2010.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv>
6. *Kārtība, kādā augstskolas un koledžas tiek finansētas no valsts budžeta līdzekļiem* [tiešsaiste]. MK noteikumi Nr. 994, 12.12.2006. Rīga : Ministru kabinets [skatīts 05.01.2010.]. Pieejams: <http://www.likumi.lv>
7. *Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2008. gadā* [tiešsaiste]. Statistika par augstāko izglītību. Rīga : LR Izglītības un zinātnes ministrija [skatīts 05.01.2010.]. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka/3290.html>
8. **Humphrey, N. K.** *The Social Function of Intellect*. [tiešsaiste]. Southampton (UK) : University of Southampton, 16.08.2001. – [skatīts 09.01.2010.]. Pieejams: <http://cogprints.org/1737/0/SocialFunction.pdf>

Ronalds Taraskevics, Dr.oec. from 1992 in Riga Technical University. The major field of study is managerial sociology. Taraskevics R. is a PROFESSOR in Riga Technical University from 2009. Previously he was a CHANCELLOR from 1992 till 2008 and ASSOCIATE PROFESSOR from 2000 till 2008 in Riga Technical University. The most important publication is “Specialists in Natural and Engineering Sciences: Future in Latvia” in 2004 which is published in Riga Technical University. Contact data: Riga Technical University, Institute for Humanities, 20 Azenes Street, Riga, LV-1048, Latvia, e-mail: huminst@rtu.lv.

Ingars Erins. Mg.oec. from 2005 in Riga Technical University. The major field of study is economics and entrepreneurship.

Erins I. is a CHANCELLOR and ASSISTANT PROFESSOR in Riga Technical University from 2009. Previously he was a HEAD OF PLANNING AND FINANCE DEPARTMENT in RTU from 2006 till 2008 and a

LECTURER from 2004 till 2008.

Contact data: Riga Technical University, Faculty of Engineering Economics and Management, Department of Economics of Production and Entrepreneurship, 1/7 Meza Street, Riga, LV-1048, Latvia, e-mail: Ingars.Erins@rtu.lv.

Ronalds Taraskevics, Ingars Erins. Economic Crisis and Higher Education

The consequences of the economic crisis for the national economy of Latvia have been evaluated. The phenomena and processes have been ascertained which under the conditions of globalization occur in the policies of economic and social development of Latvia, the EU as well as other states of the world. The role of education has been established as the key factor in the development of economics and social totality in the globalized world. Peculiarities of education as a product and a constituent part of the culture of a given society have been classified. Sources of financing and principles of the financing system of higher education have been elucidated. Aims and tasks of higher educational institutions founded by state, private or legal persons have been stated. Conditions for creating outstanding universities, scientific have been formulated. The processes of society changes have been analysed – establishment of information society, cognizance and creation of material and intellectual values, fast changes of formal and informal relations of people and the influence of fast technological progress on development of national economy. The authors indicate on decreasing competitiveness of state universities because they are lacking capacity of increasing their own financial independence while they are offering expensive natural and engineering programmes. The promotion of society education is an essential factor in overcoming the crisis. The authors offer to education similar qualities as articles. The education as an article is a service with traditional and separate special unique features. The education has not only the function of article. It is also an integral part of stated social culture and precondition of its development and welfare. The principles of higher education financing have been defined. The authors indicate on two main problems of education – issues of principles of financing and volume of higher education and increase of availability, importance and expenses of education. There are offered functional solutions to these problems.

Роналдс Тарашкевич, Ингарс Эриньш. Экономический кризис и высшее образование

Оценены последствия экономического кризиса для народного хозяйства Латвии. Определены явления и процессы, которые происходят в условиях глобализации в политике экономического и социального развития Латвии, ЕС и государствах мира. Классифицированы особенности образования, как товара и, как составные части культуры данного общества. Определены истоки и принципы системы финансирования высшего образования. Даны определения целей и задач деятельности государственных, частных вузов и вузов, созданных юридическими лицами. Сформулированы требования создания выдающихся университетов, научных школ и преподавателей. Проанализированы процессы изменения общества – образование информационного общества, осознание и создание материальных и духовных ценностей, резкое изменение формальных и неформальных человеческих отношений, а так же влияние быстро развивающегося технологического прогресса на развитие отраслей народного хозяйства стран. Авторы указывают на снижение конкурентоспособности государственных высших учебных заведений, в связи с тем, что, предлагая дорогостоящие программы по изучению сфер природы и научной инженерии, вузам не хватает возможностей для повышения своей финансовой независимости. Важнейшим фактором для успешного преодоления финансового кризиса является повышение уровня образованности/образования общества. Образование как товар имеет форму услуги с традиционными, а так же отдельными уникальными свойствами. Образование обладает не только функциями товара, но и является неотъемлемой частью культурного уровня отдельно взятого общества, а так же условием его развития и благополучия. Сформулированы принципы финансирования образования в не зависимости от источника финансирования. Авторы выделяют две основные проблемы образования – вопросы, связанные с объемом и принципами финансирования высшего образования, доступностью и важностью/значимостью образования, увеличения расходов, а так же предлагают функциональные методы их решен.